

MUSHTARAK ADABIY ALOQALARI
(ERON VA HINDISTON ADABIYOTI MISOLIDA)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7394034>

Yusupova Dinora Akmal qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti o‘qituvchisi

(998)99.305.10.08

din_ara61@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Шарқ халқларининг муштарик адабий алоқалари ёритилган мазкур мақолада Эрон ва Ҳиндистон адабий жараёнлар ёритиб берилган. Хусусан, мумтоз давр адабиёти намояндаларининг Ҳиндистон билан алоқалари, мазкур даврда яратилган асарлар, ҳинд услубида яратилган асарлар, шунингдек, Ҳиндистонда яратилган форсий асарлар ҳақида сўз кетади. Бундан ташқари, Эрон халқ оғзаки ижодининг ҳиндистон билан боғлиқлик жиҳатлари кўриб чиқилган.

Калит сўз: Берунийнинг “Ҳиндистон” асари, “Панчатантра”, “Минг бир кеча”, фольклор, Амир Хусрав Деҳлавий, Алишер Навоий, Бадриддин Ҳилолий, Мирзо Абдулқодир Бедил, Зебуннисо.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются общие литературные связи народов Востока, освещаются литературные процессы Ирана и Индии. В частности, стоит упомянуть контакты деятелей литературы классического периода с Индией, произведения, созданные в этот период, произведения, выполненные в индийском стиле, а также персидские произведения, созданные в Индии. Кроме того, были рассмотрены аспекты связи иранского народного устного творчества с Индией.

Ключевое слово: произведение Беруни “Индия”, “Панчатантра”, “тысяча и одна ночь”, фольклор, Амир Хусрав Дехлеви, Алишер Навои, Бадриддин Хилали, Мирзо Абдулкадир Бедил, Зебуннисо.

ABSTRACT

This article examines the common literary ties of the peoples of the East, highlights the literary processes of Iran and India. In particular, it is worth mentioning the contacts of literary figures of the classical period with India, works

created during this period, works made in the Indian style, as well as Persian works created in India. In addition, aspects of the connection of Iranian folk oral art with India were considered.

Keywords: *Biruni production “India”, “Panchatantra”, “one thousand and one nights”, folklore, Amir Khosrov Dehlavi, Alisher Navoi, Badriddin Hilali, Mirzo Abdulkadir Bedil, Zebunniso.*

Форс тилида яратилган мумтоз эпик ва лирик шеърият ягона бир халқ намояндаларига мансуб эмас. Бу жаҳоншумул аҳамиятга молик бадиий мерос турли қардош ва қондош халқларнинг улуғ вакиллари томонидан барпо этилган ва бугунги кунда Эрон, Афғонистон, Ҳиндистон, Озарбайжон, Тожикистон халқлари қатори бизнинг она юртимизда ҳам бу бебаҳо маънавий бойлик ўз салмоқли мавқеига эга. Уни ҳар томонлама ўрганиш, халқ мулкига айлантириш бизга устозлардан мерос вазифа ва масъулият бўлиб келмоқда.

Маълумки, ўрта асрлар форс тилидаги мумтоз адабиётнинг худудий қамрови нафақат ҳозирги Эрон давлати доираси билан, балки ҳозирги Эрон, Афғонистон ва Тожикистон чегаралари билан ҳам ўлчанмайди. IX аср охирларидан Мовароуннаҳр, Самарқанд ва Бухорода шакллана бошлаган бу улкан шеърият мактаби йиллар ўтиб ўз кўламини кенгайтирди, шимоли-ғарбда ҳозирги Кафқозорти ўлкалари, жануби-шарқда эса Шимолий Ҳиндистон ўлкалари билан уйғунлашиб кетади.

VIII аср бошларидаёқ араб мусулмонларининг Муҳаммад ибн Қосим бошчилигидаги оз сонли бир кўшини Шимолий Ҳиндустоннинг Синд вилоятига етиб келиб, Мўлтон шаҳрини пойтахт қилиб олган кичик бир араб ноиблигини шакллантирган эди. Аммо Ҳиндистонда ислом дини ва мусулмон маданиятининг ёйилиши асосан Султон Маҳмуд Ғазнавий (998-1030) ҳарбий юришларидан бошланганлигини кўпчилик эътироф этади. Султон Маҳмуд Шимолий Ҳиндустон худудига 17 марта бостириб кирди ва жуда кўп ҳиндавий ибодатхоналарнинг ўрнига масжидлар барпо этди. Маҳмуд Ғазнавий ўзи туркий элат вакили бўлса ҳам, унинг давлати худудида форс тили етакчи ҳисобланарди. Ғазнавийлар саройида 400 дан ошиқ шоир ижод қилган деган муболаға бор. Булардан машҳурлари Унсурий, Фаррухий, Манучехрийлар бўлиб, улар ижодида Ҳиндистон мавзуси ўзининг кенг аксини топган. Айниқса, Фаррухий Сийистонийнинг “Сомнат қасидаси” алоҳида шухрат қозонган. Берунийнинг “Ҳиндистон” асари ҳам шу даврда ёзилган.

Султон Махмуднинг ўғли Масъуд Ғазнавий 1041 йилда Данданаканда Салжуқийлардан енгилгач, Ғазнавийлар салтанатига путур етиб, улар кўлида асосан Шимолий Ҳиндустон ҳудуди сақланиб қолди ва пойтахт ҳам Лаҳорга кўчирилди. Мазкур даврлар содир бўлган бу каби воқеалар нафақат мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий ва сиёсий жараёнларни жадаллашувига, балки, адабий алоқаларнинг ривожланишига ва тараққий этишига ҳам катта таъсир ўтказган.

Айтиб ўтиш жоизки, адабий алоқалар жаҳон халқлари маданияти тарихида ўзига хос ўрин тутадиган ҳодисалардан бири сифатида долзарб масалалар қаторидан ўрин олган. Узоқ тарихий илдизларга эга бўлган ушбу жараёнлар доимо инсониятни бир-биридан ўрганиш, бир-бирига ўргатиш, бир маданиятнинг бошқа бир маданият ютуқларидан унумли фойдаланишга ундаб келган. Тарихдан маълумки, муайян бир миллат адабиётининг бошқа бир миллат адабиёт дурдонлари билан ёки умумжаҳон адабиёт уммонидан баҳра олган, ундан таъсирланган қалам аҳли, гарчи ўрта асрлардаёқ Шарқ мутафаккирларининг асарларида ҳам кўзга ташланса-да, мазкур масалани чуқурроқ, илмийроқ тарзда ўрганиш заруратининг юзага келиши натижасида XIX асрда Европада қиёсий адабиётшунослик илми алоҳида фан сифатида ривожлана бошлади. Бунга жаҳон адабиёти дурдоналарининг Ғарб ва Шарқда катта нуфузга эга бўлган тилларга жадаллик билан таржима қилинишини сабаб қилиб кўрсатиш жоиз. Албатта, бадий ва илмий таржима Шарқ халқлари тарихида узоқ даврлардан буён мавжуд бўлиб келган. Буни “Калила ва Димна” (“Панчатантра”)нинг қадимги ҳинд тилидан паҳлавий (ўрта форс) тилига, кейинчалик форсидан араб тилига таржима қилиниши, ёки аслида қадимги ҳинд-эрон афсоналари, айниқса, паҳлавий тилида ёзилган “Ҳазор афсона” (“Минг афсона”)дан сарчашма олиб (Де Ҳаммернинг аниқлашича, бу ҳақда Масъудийнинг “Мураввиж уз-заҳаб” асарида маълумот келтирилган), араб тилида ёзилган, кейинчалик форс (Сафавийлар ҳукмронлиги даврида) ва бошқа тилларга таржима қилинган (ёки аслида қадимги ҳинд тилида ёзилиб, сўнг паҳлавий тилига таржима қилинган) “Минг бир кеча” мисолида ҳам кўриш мумкин. Исломдан кейинги даврларда ҳам таржима санъатига алоҳида эътибор берилди. Қадимги юнон ва бошқа тиллардаги илмий-фалсафий асарлар араб тилига, араб тилидаги диний ва илмий китоблар эса форс тилига, араб ва форс тилидаги манбалар эса туркий тилларга таржима қилинди. Эрондаги Тахти Жамшид тошбитикларининг бир неча тилда битилганлиги ҳам Шарқ

халқларининг таржима санъати ва унинг маданий-иқтисодий алоқаларда тутган ўрнидан нечоғлик хабардор бўлганликларидан дарак беради.

Адабий алоқалар ҳақида сўз кетар экан, ўрта асрларда Шарқ халқлари, айниқса, туркий халқлар, араб ва ҳинд халқлари адабиёти билан яқин адабий алоқалар ўрнатилиши натижасида форс-тожик адабиётининг шуҳрати янада ошганини эслаб ўтиш жоиз. Шунингдек, ушбу тилдаги адабиётнинг катта ҳудудларда кенг ёйилишида бошқа Шарқ халқлари, хусусан, ўзбек халқи ҳам катта ҳисса қўшди. Форсий адабиётнинг Амир Хусрав Деҳлавий, Алишер Навоий, Бадриддин Ҳилолий, Мирзо Абдулқодир Бедил, Зебуннисо, Мирзо Ғолиб каби ўнлаб йирик намояндаларининг ижоди бунга яққол мисоли бўла олади.

Шу нуқтаи назардан, форс-тожик адабиёти нафақат форсийзабон халқлар учун, балки минтақадаги бошқа халқлар учун ҳам қадрли эканлигини исботи сифатида Абуабдулло Рудакий, Абулқосим Фирдавсий, Низомий Ганжавий, Умар Хайём, Фаридиддин Аттор, Жалолиддин Румий, Саъдий Шерозий, Ҳофиз Шерозий, Камол Хўжандий, Абдурахмон Жомий, Сойиб Табризий каби улуғ шоир ва мутафаккирларнинг ижодида кўришимиз мумкин. Юқорида номлари келтирилган буюк алломаларнинг асарларини бугунги кунда ўзбек халқи ҳам севиб мутолаа қилиши миллатлар ўртасидаги адабий алоқаларнинг муштараклигининг бир исботидир.

Шарқ халқлари адабий алоқаларида халқ оғзаки ижодининг ўрни ҳам беқиёсдир. Эрон минтақаси халқларининг оғзаки бадиий ижодининг тарихий асослари қадим замонларда яшаган аждодларнинг архаик тасаввурлари асосида юзага келган мифологик эпосга бориб тақалади. Бу ҳудуд халқлари бадиий даҳосининг бениҳоя улкан салоҳияти туфайли яратилиб, асрлар давомида бугунги кунга қадар ўзининг қадрини йўқотмай келаётган “Минг бир кеча” эртакларига асос бўлган "هزار افسانه" сингари халқ эртаклари инсоният маънавий маданий меросининг нодир дурдоналари сифатида Шарқу Ғарб халқлари маънавиятининг ривожига катта ҳисса қўшиб келган. Эрон фольклори бошқа шарқ халқлари фольклори сингари ўз халқи дунёқарашини, маънавий оламини ўзида мужассамлаштирган буюк қадриятлардан биридир.

Паҳлавийлар ҳукмронлиги даврига келиб (1926-1979) Эронда антропологиянинг асосчиси ва ташаббускори Содиқ Ҳидоят бўлди. У мунтазам равишда халқ оғзаки ижоди ашула ва қўшиқларини, аллаларни, болалар ўйинларини, халқ ирим-сирим ва ишонч-эътиқодларини йиғиб борди ва шу иши билан Эронда биринчилардан бўлиб фольклор ҳақидаги илмий

тадқиқотларга асос солди. У Исфаҳон, Шероз, Европанинг кўплаб мамлакатлари ҳамда Ҳиндистонга сафар уюштириб, дўстлари кўмагида 1931-1932 йилларда "افسانه" “Афсона” тўпламини нашр эттириб, халқ кўшиқлари бўйича миллий маънавий бойликларини қайта тиклашга муваффақ бўлди. 1933 йилда эса Техронда унинг фольклорга оид яна бир "نيرنگستان" (бу ўринда "فرهنگستان" яъни “Академия” маъносида ишлатилган) китоби нашр этилди.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, Эрон ва Ҳиндистон ўртасидаги адабий алоқалари узоқ даврларга бориб тақалади. У хоҳ насрда бўлса, у хоҳ назмда, хоҳ халқ оғзаки ижодида бўлсин ҳар икки мамлакатнинг миллий қадриятлари, анъаналари, бадий санъат ва бадий услублари муштарак ҳолда яратилган. Яратилган асарларнинг ғояси, бадий услуби, мавзулар кўлами шарқона услубда акс этган. Образлар тизими, ижтимоий дидактик масалалар, қаҳрамонлик эпопеялари, насрий ёки шеърӣ халқ романлари узоқ ва яқин ўтмишда яшаб ўтган ҳукмдорлар ва ҳукмрон табақа вакиллариининг ҳаёти куйланган.

REFERENCES

1. Форсий адабиётнинг жаҳон адабиётидаги ўрни. Жаъфар Холмўминов, Жалил Ҳазратқулов. Тошкент-2012
2. Эрон фольклори: Ўқув қўлланма. О. Турдиева. – Т.: 2019
3. <http://ich.uz/uz/ich-of-uzbekistan/national-list/domain-3/377-sunnat-toy-khatna>
4. <https://uzbolakay.ucoz.com/>